

**„Umelá inteligencia: sociálne a etické problémy“. Správa o seminári Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV**

Bratislava, 24. 5. 2023

Pokročilé komunikačné a informačné technológie prinášajú kvalitatívne spoločenské zmeny, ktoré čoraz viac formujú každodenný život väčšiny súčasníkov. Od začiatku tohto roku sa súčasťou verejných debát a všedného jazyka stal fenomén „umelej inteligencie“. Na jednej strane znejú optimistické hlasy o potenciáli rozširovať poznanie a pokrok, no na druhej strane sa otvorene pomenovávajú rôzne riziká, ktoré tento nový fenomén prináša, alebo môže ešte priniesť. „Umelá inteligencia“ (AI) môže mať rozmanité spoločenské dopady na všetky segmenty či subsystémy spoločnosti – trh práce, zdravotnú a sociálnu starostlivosť, školstvo, vzdelávanie, publikačnú etiku, marketing, súdnictvo, verejnú politiku, rodinný život a i. ako aj vnímanie reality zo strany jednotlivcov. Zatiaľ čo v technických vedách sa o tomto fenoméne vedú diskusie už pomerne dlho, v spoločenských vedách (aspoň v stredo európskom priestore) sa takéto diskusie ešte len rozbiehajú. Vo svete môžeme pozorovať rastúci počet konferencií so zameraním najmä na anticipované spôsoby používania „inteligentných“ technológií v jednotlivých sektoroch ekonomiky.

Technologické inovácie a nimi indukované sociálne zmeny majú výrazné interdisciplinárne presahy, doslovne volajú po multidisciplinárnych výskumných tímoch. Napr. chatboty sú technológiou, ktorá využíva strojové učenie na to, aby dokázala vytvárať text imitujúci ľudskú reč a algoritmy imitujúce ľudské uvažovanie by mohli realizovať rutinné činnosti, ale aj selekcii napr. uchádzačov o zamestnanie. V súčasnosti sú vo vývoji rozmanité technológie, ktoré patria do skupiny inovácií označovaných širším pojmom „umelá inteligencia“. No ešte pred tohtoročným „boomom“ verejného záujmu o fenomén umelej inte-

ligencie zaujala téma aj odborníčku na sociologickú teóriu a na sociológiu každodennosti, docentku Dilbar Alievu, ktorá iniciovala na pôde Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV zorganizovanie medziodborového stretnutia a debát odborníkov z technických, spoločenských a humanitných vied. V jej úsilí, ako vedúcej sekcie sociologickej teórie ju nakoniec podpořili aj vedúce ďalších na spoluprácu oslovených sekcií – sekcie sociológie kultúry (doc. A. Kvasničková), sociológie zdravotníctva (S. Capíková) a Východoslovenskej pobočky SSS pri SAV (G. Brutovská). Napokon sa z toho stala akcia celej SSS a Sociologického ústavu SAV v. v. i.

Od okamihu iniciovania akcie do momentu jej konania sa z umelej inteligencie stala celosvetová téma číslo jedna. To sa nakoniec prejavilo aj v obrovskom záujme zúčastnených. Taktiež počtom vystupujúcich už šlo skôr o konferenciu ako o seminár. Táto tematicky aktuálna, no zároveň aj nadčasová téma sa zhmotnila na samotnom podujatí, ktoré sa konalo dňa 24. mája 2023 v Bratislave pod názvom *Umelá inteligencia: sociálne a etické problémy*. Hoci bol seminár plánovaný ako teoretický, nakoniec sa vo vystúpeniach objavilo viacero analýz, ktoré už kriticky pracovali s empirickým materiálom. Počas semináru, ktorý uviedla a moderovala docentka Dilbar Alieva odznelo sedem podnetných prednášok odborníčov a odborníkov z oblasti informatiky, kognitívnych vied, sociológie, zdravotníctva či bioetiky.

V úvodnom slove ku konferencii Dilbar Alieva okrem zoznamu vystupujúcich hostí uviedla ešte dve dôležité mená, ktoré sa neskôr objavovali viackrát aj v príhovoroch vystupujúcich, hoci nemohli byť ich nositelia osobne prítomní. Práve ich osobný príbeh vyjadroval toto premostenie prírodných a spoločenských vied a obaja tiež výrazne pomohli s prípravou celého podujatia. Išlo o manželov – profesora Vladimíra Kvasničku a docentku Adelu Kvasničkovú, ktorí sú dlhodobo známimi prepájaním

sveta prírodných vied, kognitívnych vied a sociológie. Aspoň prostredníctvom hlavnej organizátorky pozdravili účastníkov seminára a zaželali mu úspešný priebeh, čo sa nakoniec aj splnilo.

Ako hlavný rečník v prvej časti seminára vystúpil významný odborník v oblasti kognitívnej vedy a umelej inteligencie profesor Igor Farkaš z Katedry aplikovanej informatiky a Centra pre kognitívnu vedu Fakulty matematiky, fyziky a informatiky Univerzity Komenského v Bratislave. V prednáške *Umelá inteligencia a spoločnosť: príležitosti a riziká* podal z perspektívy informatiky stručný prehľad vývoja „umelej inteligencie“ a jej špecifik, až po súčasný stav, vrátane technológie GPT (technológia GPT-4 alebo GPT-3), ktorá aktuálne vzbudila celosvetový rozruch schopnosťou oklamať človeka v on-line komunikácii a presvedčiť ho ku konkrétnemu konaniu. V prednáške boli priblížené konkrétne príklady a argumenty ako nám umelá inteligencia môže byť užitočná, prípadne či má potenciál vyhubiť ľudstvo. Vo svojom príspevku a v následnej diskusii došlo k úvahám, ako odlíšiť imitáciu ľudského myslenia (inteligenciu), konanie a ľudské intencionálne konanie. Príspevok bol zároveň výborným zahájením diskusie dvoch jazykových svetov – spoločensko-vedného a prírodovedného, kde bolo nutné si ozrejmať pojmy, ktoré síce v rámci jednotlivých disciplín pôsobia ako samozrejmé, no v interdisciplinárnom dialógu spôsobujú rôzne zjednodušenia alebo nedorozumenia.

V svojej prednáške *Quo Vadis, umelá inteligencia?* sa profesorka Ľubica Beňušková, tiež z Centra pre kognitívnu vedu FMFI Univerzity Komenského v Bratislave podrobnejšie zamerala na otázky vedomia, a to v pohľade kognitívnych vied. Zdôraznila problém nášho vnímania technológií schopných imitovať ľudskú reč a myslenie, resp. jazykových modelov. Problematiku uviedla odkazom na udalosť, ktorá sa odohrala v júni 2022, kedy spoločnosť Google

vyhodila jedného zo svojich zamestnancov. Podľa spoločnosti Google, inžinier Blake Lemoine porušil pravidlá zachovania tajomstva a mlčanlivosti, keď začal verejne tvrdiť, že chatbot LaMDA začal byť schopný vnímať a cítiť. Prednáška veľmi dôsledne a zaujímavo priblížila ústredný problém: „Aké sú vlastne naše kritériá toho, že nejaká bytosť je vedomá a či vôbec a ako vlastne dokážeme zistiť, či stroje nadobudli vedomie?“ Autorka príspevku vzbudila bohatú a až vášnivú diskusiu, najmä reprodukciou rozhovoru odborníka s umelou inteligenciou, v ktorom sa ako ústredná téma objavili city, ktoré dokázala umelá inteligencia adekvátne k zadaným otázkam prejavovať. Táto ukážka viedla k polemike nie len o citoch, ale aj o autentickeosti v komunikácii.

Výborným premostením zo sveta informatiky do sveta sociológie bol príspevok profesora Juraja Schenka, donedávna pôsobiaceho na Katedre sociológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Vystúpil s príspevkom *Distribúvaná umelá inteligencia v sociológii: multiagentové modelovanie*. V ňom predstavil komplexnú problematiku multiagentového modelovania, ktoré je podľa autora prednášky osobitnou verziou distribuovanej umelej inteligencie. Autor načrtnol hlavné znaky virtuálnych agentov ako prvkov virtuálnych spoločností (spoločenstiev či sociálnych systémov) a priblížil dva strategické prístupy k budovaniu multiagentových modelov v sociológii: KISS a KIDS. Súčasťou pútavého výkladu bola demonštrácia modelov segregácie a kognitívnej deľby práce. Prednáška nastolila aj problém možného zneužitia „umelej inteligencie“ a úlohu „hľadačov pravdy“ pri vytváraní poznania, ale aj pri budovaní spoločenského konsenzu. Zaujímavé bolo sledovať, že šlo o jediný príspevok prepájajúci jazyky oboch disciplín – informatikov aj spoločenských vedcov.

Ďalším príspevkom bolo on-line vystúpenie českého sociológa a dlhodobého

svorníka medzi slovenskou a českou komunitou sociologických teoretikov Jakuba Mlynára, pôsobiaceho aktuálne vo Švajčiarskom Valais Wallis, Sierre. Ústrednou témou prednášky *„Umelá inteligencia“ jako sociologický problém* bol fenomén „mysle“ a možnosti i limity jeho sociologickej interpretácie. Podľa autora je jedným z hlavných úskalí to, že AI je bežne a aj v sociológii konceptualizovaná na základe kognitivistických analógií – mechanickým a digitálnym procesom je metaforicky pripisovaná akýsi variant „mysle“ a jej prejavov. Položil si otázku, do akej miery je však možné „myseľ“ a jej koreláty sociologicky zmysluplne uchopiť ako pozorovateľné a verejne prístupné javy, ktoré sú zakotvené v jazykovej interakcii. Autor prednášku obohatil príkladmi z výskumného projektu z oblasti zdravotníctva, zameraného na využitie online platforiem vo vzdelávaní o tzv. radiomike (v angličtine „radiomics“, čo označuje postupy využívajúce „umelú inteligencia“ pri diagnostike pomocou zobrazovacích metód). Podľa autora vzniká otázka, do akej miery môže byť užitočné, ak problematiku „umelej inteligencie“ budú sociológovia konceptualizovať ako fenomén označovaný „mimolidšti intelligentní aktéri“.

Na už empirickejší Mlynárov príspevok nadviazal príspevok zameraný na konkrétne dopady technologických inovácií, vrátane „umelej inteligencie“ na trh práce a jeho segmenty. Z pozície sociológie, s ohľadom na globálne trendy a aj regionálne rozdiely na Slovensku hovorila Gizela Brutovská, ktorá vystúpila aj za svoju kolegyňu a spoluautorku profesorku Beátu Balogovú z Inštitútu edukológie a sociálnej práce Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Cieľom autoriek prednášky *Vplyv digitálnych technológií a umelej inteligencie na charakter práce* bolo analyzovať charakter práce v spoločnosti označovanej v súčasnosti ako „Industry 4.0“, ktorej základom sú zvyšujúca sa flexibilita a výkon človeka, spojené so zavádzaním

digitálnych technológií a komunikujúcich strojov (robotov) do pracovného procesu. Autorky vo svojej analýze poukázali na to, že hlavnými pravidlami štvrtej priemyselnej revolúcie sú prepojenosť, transparentnosť informácií, technická asistencia a decentralizované rozhodnutia, ktoré majú vplyv aj na celú spoločnosť, v ktorej je človek nútený nielen neustále zvyšovať svoju kvalifikáciu, ale byť sám sebe motivátorom a sebakontrolórom výkonu. Poukázali pritom na rozdielne dopady prínosov, ale aj rizík AI ako z hľadiska sociálnych nerovností na Slovensku, tak aj z hľadiska s nimi súvisiacimi regionálnymi disparitami. Podľa autoriek sú ohrozené rutinné pracovné miesta (úkony nutné na ich vykonávanie je možné automatizovať), ale predstava, že umelá inteligencia pripraví v blízkej budúcnosti o prácu kvalifikovaných zamestnancov je úplne chybná, zvlášť v oblastiach, kde je potrebná ľudská interakcia a emočná inteligencia.

Autorkami v poradí šiestej prednášky *„Umelá inteligencia v zdravotníctve v kontexte psychologicko-etických aspektov“* boli Ivetta Ondriová, a Terézia Fertaľová z Katedry ošetrovateľstva Fakulty zdravotníckych odborov Prešovskej univerzity v Prešove. Vo svojej prezentácii predstavili širokú paletu možností aplikácie „umelej inteligencie“ v ošetrovateľskej praxi, aj s poukázaním na konkrétne možnosti a obmedzenia tejto technológie. Venovali sa aj problému rozsahu autonómneho konania „intelligentných“ systémov a tiež potencionálnym rizikám, nakoľko poskytovanie zdravotnej starostlivosti a najmä ošetrovanie chorých má v sebe viaceré zložky, okrem zdravotných výkonov je to najmä terapeutický vzťah medzi pacientom a zdravotníckym pracovníkom. Práve tento psychologický aspekt sociálnej interakcie nemožno opomíňať pri akýchkoľvek úvahách o technologickí indukovaných zmenách v procese poskytovania zdravotnej starostlivosti. Niektoré činnosti nie je podľa autoriek žiadúce delegovať na stroje a aj „umelá intelligen-

cia“ by mala byť využívaná s ohľadom na psychosociálnej potreby človeka, ktoré sú dôležitým komponentom holistického konceptu zdravia. Podľa autoriek, samotná technológia nezmení zdravotnú starostlivosť a potrebuje ľudí, ktorí disponujú odbornými znalosťami potrebnými na vývoj umelej inteligencie, integráciu technológií, migráciu údajov a prepojenie lekárskeho služieb. Využitie pokročilých technológií a „umelej inteligencie“ by malo byť zamerané na podporu zdravotníckeho pracovníka, napr. pri vyhľadávaní a overovaní odborných informácií pri rozhodovaní o ďalšom postupe na základe klinických údajov a stavu konkrétného pacienta (napr. ktorý farmaceutický prípravok je vhodný na konkrétny typ rany).

Záverečnú prednášku s názvom *Umelá inteligencia v medicíne: eticko-právno-sociálne výzvy a medicínske vzdelávanie* predniesla Mária Kolesárová z Ústavu sociálneho lekárstva a lekárskej etiky Lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Z pozícií bioetiky sa venovala problémom dôveryhodnosti, transparentnosti, ochrany súkromia, hrozby diskriminácie, morálnej a právnej zodpovednosti zainteresovaných subjektov, vplyvu automatizácie na zamestnanosť v zdravotníctve, ochrany zraniteľných skupín apod. Sú to kľúčové výzvy z hľadiska utvárania jednak adekvátneho regulačného rámca a jednak adekvátneho obsahu profesijnej prípravy lekárov. Autorka prezentovala tiež vybrané zistenia zo svojho aktuálneho výskumného projektu o postojoch a poznatkoch študentov medicíny zo Slovenska a Chorvátska – ako reprezentantov krajín bývalého východného bloku. Výskum sa týkal „umelej inteligencie“ v zdravotníctve a hlavných eticko-sociálnych otázok, ktoré sú s ňou spojené. Poukázala na rozdiely v chybovosti pri rozhodovaní medzi AI a lekárom, no zároveň aj v otázkach zodpovednosti za rozhodnutia, ktoré sú v kontakte s pacientom robené. Dokonca aj tí zo študentov, ktorí udelili lepšiu známku v spoľahlivosti AI ako člo-

veku, trvajú na nutnosti ponechať rozhodnutie práve na človeku.

Seminár sa tešil rekordne vysokej účasti (najmä sociológov) a prednesené príspevky vyvolali rozmanité otázky a zaujímavú diskusiu. Zvolený poldňový formát však neumožnil ku každému prednesenému príspevku dostatočný diskusný priestor, možno aj preto, že taký veľký záujem a vôľu diskutovať pri plánovaní akcie asi nebolo možné predpokladať. Je potrebné na tomto mieste vysloviť poďakovanie prednášajúcim a vedúcim zúčastnených sekcií a Východoslovenskej pobočky SSS pri SAV, ktoré spoločne prispeli k organizácii a uskutočneniu tohto podujatia. Seminár totiž ukázal na podnetnosť a vzrušenie z otvorenej a kolegiálnej diskusie zanietencov z oblasti prírodných, humanitných a spoločenských vied. Intelektuálna zvedavosť na nejaký čas medzi sebou prepojila odborníkov z rôznych disciplín, poskytla im príležitosť na osobné zoznámenie sa a naznačila možnosti ďalšej plodnej spolupráce. Z tohto kontaktu veľa získali predovšetkým sociológovia, ktorí mali možnosť vypočuť pohľad na „umelú inteligenciu“ od špičkových slovenských odborníkov na kognitívne vedy a aplikovanú informatiku. Môžeme dúfať, že aj pre nich malo toto nie obvyklé stretnutie so sociologickou obcou veľký význam. Mohli si vytvoriť lepšiu predstavu o spôsobe, ako k téme pristupujú v spoločenských a humanitných odboroch. Seminár ukázal, že prvotný a v značnej miere „konzumentský“ záujem o „umelú inteligenciu“ v rámci bežných potrieb, už uvoľnil miesto hlbšiemu vedeckému pohľadu a to napríklad z hľadiska modelov a teórií, ktorými disponuje súčasná spoločenská veda. V tomto zmysle podujatie bolo až vzorovým príkladom možností interdisciplinárneho dialógu. Podujatie bolo zároveň ďalšou z mnohých akcií prepájajúcich slovenskú a českú sociológiu, hoci teraz bola česká reprezentovaná len jedným z vystupujúcich. Pripravované Slovensko-české sociologické dni v polovici septembra

2024 v Starej Lesnej môžu byť pokračovaním tejto dlhodobej plodnej spolupráce slovenských a českých sociológov, kde možno práve osobné stretnutia a diskusie ukážu rozdiel medzi živým dialógom a možnosťami „umelej inteligencie“, ktorá sa v nejakej podobe stáva stále viac súčasťou aj sociologickej práce.

*Silvia Capíková*

*Univerzita Komenského v Bratislave*

*Miroslav Tížik*

*Univerzita Komenského v Bratislave,*

*Sociologický ústav SAV, v. v. i.*

## **16. mezinárodní konference etnologů a folkloristů v Brně: SIEF – Žít v nejistotě (*Living Uncertainty*)**

Brno, 7.–10. 6. 2023

Ve dnech 7. až 10. června se v Brně konala velká mezinárodní konference s více než třicetiletou tradicí, a sice kongres společnosti Sociétés Internationale d'Ethnologie (SIEF). Téma nejistoty bylo vysoce aktuální. Jeho výběr byl samozřejmě ovlivněný zkušenostmi s pandemií covid-19, jeho přetrvávající význam potvrdila i válka na Ukrajině.

SIEF je největší mezinárodní společností sdružující etnology, folkloristy a vědce z příbuzných oborů – historie, archivnictví, sociální antropologie, ale třeba i kvalitativní sociologie. Hranice mezi těmito obory není vždy jasná, využívané metody výzkumu jsou totiž podobné, či dokonce totožné. Stejně tomu může být i s předmětem studia. Členění tak mnohdy vzniká spíše arbitrárně, podle tradice a užívaného názvosloví v konkrétních zemích i vědeckých institucích. V našem prostředí vedla cesta od národopisu, přes etnografii a etnologii až ke kulturní a sociální antropologii. Rozdíl mezi kvalitativním výzkumem sociologickým a sociálně antropologickým může být velmi malý, či dokonce žádný. Českou republiku zastupovalo na konfe-

renci mnoho odborníků, nejvíce z Etnologického ústavu Akademie věd ČR a dalších etnologických pracovišť, ale nechyběli ani vědci ze Sociologického ústavu Akademie věd ČR.

Jednalo se o doposud největší odbornou etnologickou akci na českém území. Je potěšující vidět, že česká akademická obec a univerzitní infrastruktura dosáhly toho, že můžeme podobné konference hostit. Po dlouhé izolaci během vlády Komunistické strany Československa bylo od sametové revoluce k návratu do mezinárodních vědeckých struktur potřeba zhruba čtvrt století. Dnes jsou česká vědecká pracoviště opět atraktivními partnery pro mnoho zahraničních kolegů. A tedy i pro realizaci konferencí podobného formátu. Mezinárodní organizace totiž potřebuje kvalitní lokální pořadatele, kteří naplánují, zařídí a zrealizují většinu věcí v daném místě. V tomto případě to byl Etnologický ústav Akademie věd ČR v Praze a Brně, dále Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a Národní ústav lidové kultury ve Strážnici.

Do čtyř, reálně spíš tří, konferenčních dnů se vměstnalo zhruba 130 panelů či jiných akcí, na které do Brna přijela téměř tisícovka delegátů z různých zemí světa.

První společnou akcí, do značné míry společenskou, byla úvodní uvítací ceremonie v kongresovém hotelu OREA. Ironií osudu je, že boufka a silný déšť předcházejícího dne způsobily, že se velký sál plánovaný pro tuto akci stal nepoužitelným. Organizátorům se však podařilo nejistou akci zachránit a nakonec se většina nic netušících účastníků mohla s jistotou sejít v náhradních prostorech jen pár stovek metrů od původního místa. Uvítací proslovy byly vhodně proloženy krátkými hudebními skladbami od předních českých skladatelů, živě hranými na housle a klavír. Opětovné ladění klavíru v náhradních prostorách bylo další perličkou, s kterou se organizátoři museli vypořádat, aby potvrdili, že žít v nejistotě se dá. Jen to vyžaduje víc náma-